

PROTURADIKALIZACIJA – MOGU LI KONCEPTI GENERALNE PREVENCIJE DOVESTI DO SUZBIJANJA TERORIZMA?

Sažetak

Recentna izučavanja etiologije terorizma ukazuju na važnost razumijevanja individualnoga uključivanja u terorizam kao procesa radikalizacije na koji djeluju činitelji s različitih razina. Radikalizacija prema terorizmu nije jednoobrazan i linearan proces, nego stupnjevan, sastavljen od faza, najčešće razgraničenih prelaskom iz nenasilnoga u nasilno, odnosno iz kognitivnoga u bihevioralno. U skladu s ovim prijelazima predloženi su preventivni pristupi kognitivne deradikalizacije ideoloških uvjerenja ili bihevioralnoga dezangažiranja, tj. napuštanja terorističkih organizacija. Proturadikalizacija kao pristup generalne prevencije kojim se nastoji utjecati na širu populaciju simpatizera i podržavatelja uglavnom je zapostavljena, unatoč jasnoj perspektivi i dobrim rezultatima u zemljama koje koriste ovaj pristup prevencije terorizma. Vizualiziranjem terorističkih organizacija u smislu piramida, jednostavnim sužavanjem baze piramide u smislu broja onih koji simpatiziraju, odnosno podržavaju terorističku organizaciju, sužava se cijela piramida prema vrhu, što rezultira manjim brojem potencijalnih regruta, a na koncu i članova terorističke organizacije.

Ključne riječi: terorizam, radikalizacija, deradikalizacija, dezangažiranje, proturadikalizacija

DAMIR BEVANDA*

UDK: 343.341
323.28

Pregledni članak
Review article
DOI 10.47960/2831-
0322.2024.2.28.159

* doc. dr. Damir Bevanda,
Sveučilište u Mostaru,
damir.bevanda@sum.ba

Uvodna razmatranja – konceptualizacija radikalizacije kao procesa postajanja teroristom

Deradikalizacija kao koncept ili pristup prevencije i suzbijanja terorizma u recentnim debatama o nasilnome ekstremizmu i terorizmu postala je gotovo nezaobilazna tema. Ovaj koncept primarno je usmjeren na radikalizirane pojedince koji pokazuju tendencije uključivanja u terorističke organizacije ili koji su već uključeni u terorizam. Daleko manje ili gotovo nimalo pozornosti pridaje se koncepcijama prevencije terorizma koje su usmjerene na širu populaciju, odnosno rane stadije radikalizacije koja se promatra kao proces sastavljen od faza.

Faze u procesu radikalizacije najčešće su razgraničene prelaskom iz nenasilnoga u nasilno, odnosno iz kognitivnoga u bihevioralno. Berger (2016: 13-14) razlikuje sljedeće faze: radoznalost u kojoj se ostvaruje prvi kontakt s nasilnom ideologijom; razmatranje u kojoj se evaluiraju kredibilitet i relevantnost ideologije; identifikacija – sebe s ideologijom; samokritika – preispitivanje sebe radim li dovoljno za ciljeve; odluka za djelovanje te na kraju kritika pokreta u smislu radi li dovoljno za cilj. Doosje i sur. (2016: 79) razlikuju faze osjetljivosti, grupnoga članstva i akcije. Faze vjerske radikalizacije najčešće se kreću od kognitivnoga otvaranja prema novim tumačenjima religije do uključivanja u vjerski rat – džihad. Beutel (2007: 2) ističe Wiktorowicz (2004) dijagram radikalizacije sastavljen iz četiriju koraka: kognitivno otvaranje, traganje za religijom, oblikovanje i socijalizacija. Silber i Bhatt (2007) vide faze radikalizacije kao: prederadikalizaciju, samoidentifikaciju, indoktrinaciju i džihadizaciju. Vrijedi naglasiti kako su spomenuti modeli radikalizacije primjenjivi na sve vrste vjerske radikalizacije iako primarno govore o islamističkoj.

Terorizam odlikuje izrazita heterogenost u smislu fenomenoloških aspekata, ciljeva, etiologije, znanstvenoga i stručnoga izučavanja itd. U skladu s tim pristupi suzbijanju terorizma također su heterogeni, od vojno-policijskoga represivnog pristupa, preko sigurnosno-obavještajnoga pristupa, do preventivnoga razumijevanja temeljnih uzroka terorizma. Uz to, svaki terorizam važno je promatrati u vlastitome političkome, povijesnome i kulturnome kontekstu, upravo iz činjenice kako je terorizam proizvod vlastitoga mjesta i vremena (Post, 2006: 17).

Premda je međunarodna javnost zaokupljena fenomenom terorizma već više od jednoga stoljeća, sustavno izučavanje terorizma započelo je 1970-ih godina. U to vrijeme, između ostaloga, u središte istraživanja dolazi i motivacija terorista, odnosno pitanje koji su individualni razlozi za uključivanje u terorizam. Zašto se određena osoba uključuje u terorizam? Individualna psihologija nije uspjela dati odgovor na

ovo pitanje. Odbačene su teorije o postojanju specifičnoga terorističkoga tipa личности ili specifičnog terorističkoga profila (Borum, 2004: 38; Guidère, 2012: 31; Roy, 2017a: 34, 2017b: 4; Vidino, Marone and Entenmann, 2017: 101; Braddock, 2019: 3). Unatoč instant-sklonosti naglašavanja umobolnosti terorista nakon počinjenja terorističkoga akta, istraživanja psihopatologije terorizma pokazala su da mentalne bolesti i abnormalnosti nisu kritičan činitelj za uključivanje u terorizam. Pokazalo se kako je prevalencija mentalnih bolesti na uzorku zatvorenih terorista niska ili niža nego kod opće populacije (Borum, 2004: 34). Nasuprot individualnoj psihologiji, grupna, organizacijska i socijalna psihologija, s naročitim naglaskom na kolektivnome identitetu, pružile su jasnije odgovore za razumijevanje terorističke psihologije i ponašanja (Post, 2005: 196). Sociološke teorije čine drugu najčešću skupinu objašnjenja terorizma, koja se često naziva „razumijevanje korjenih uzroka terorizma“ za koju se vjeruje da leži u društvenim, ekonomskim, političkim, kulturnim i povijesnim činiteljima (Sageman, 2008: 20). Istraživanje motivacija za pokretanje terorizma trebalo bi se temeljiti na modelu koji integrira individualno, dinamiku skupine i društvo u cjelini. Teroristi se ne bi smjeli promatrati izolirano od društvenoga i političkoga konteksta (Crenshaw, 2000: 418). Ovo se izravno može primijeniti i na strategije suzbijanja terorizma. Međutim, intervencije u društveni i politički kontekst vrlo se rijetko spominju u pristupima prevencije terorizma, a možda mogu dati najveći učinak, što ćemo pokušati pokazati u ovome radu.

Nakon terorističkoga napada 11. rujna 2001. godine ekspanzionalno počinje rasti akademski i stručni interes za istraživanje terorizma. S druge strane borba protiv terorizma, očekivano, dobiva isključivo represivni karakter. Već je *Rezolucija 1373* Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda (*Resolution 1373*, 2001), usvojena sedamnaest dana nakon Al-Qaedinih terorističkih napada na središta ekonomske, vojne i političke moći Sjedinjenih Američkih Država, najavila represivne mjere koje države članice trebaju poduzeti. Premda se u *Rezoluciji* nalaže preveniranje i suzbijanje financiranja terorističkih akata, evidentno je kako se prevencija jedva nalazi u tragovima i isključivo je vezana za specijalnu prevenciju aktivnosti osoba uključenih u terorizam ili indiciranih u istome smislu. Iako je GWOT – globalni rat protiv terorizma – doveo do razbijanja i pasiviziranja glavnih tijela Al-Qaede, isti nije zaustavio širenje islamiističkih ekstremističkih ideologija. Nastajanje i širenje Islamske države (ISIL), progresija djelovanja Al-Shababa i Boko Harama, pojava *lone-wolf* terorističkih napada u Europi najbolje svjedoče o tome. S druge strane, akademski interes postupno se fokusira na prevenciju te nastoji utvrditi motivaciju širenja terorizma.

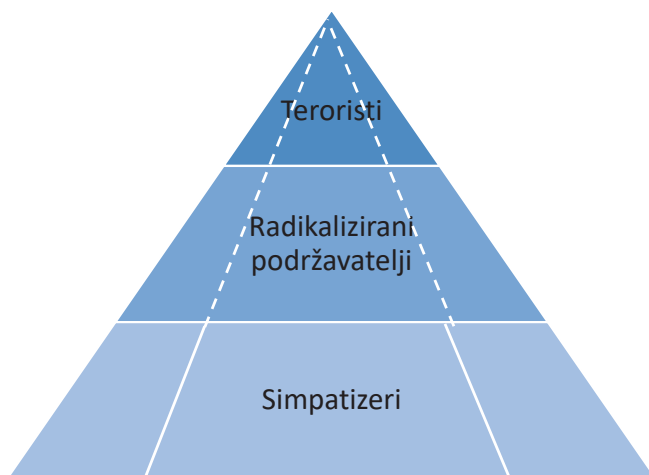
Analize pokazuju kako je akademska i stručna zajednica postavljala krivo pitanje. Na pitanje „zašto“ netko postaje terorist nije se mogao dati jasan i jednoznačan odgovor. Ključno pitanje jest „kako“ netko postaje teroristom (Horgan, 2005: 73), čime se implicira važnost cjelokupnoga procesa koji se naziva radikalizacija. Radikalizacija se općenito definira kao razvoj uvjerenja, osjećanja i aktivnosti podrške nekoj skupini ili cilju u konfliktu (McCauley and Moskaleiko, 2011: 4), odnosno proces kojim osoba usvaja sustav vjerovanja kojim opravdava ili aktivno podržava korištenje nasilja s ciljem društvene promjene (Maskaliūnaitė, 2015: 14). Dakle, radikalizacija je dio procesa postojanja teroristom ili nasilnim ekstremistom. No, nije svaka radikalizacija sigurnosni problem. Horgan (2009: 152) razlikuje radikalizaciju, koja ne mora nužno voditi u nasilje od nasilne radikalizacije, a Bećirević (2016: 9) radikalizaciju vjerovanja, radikalizaciju ponašanja koje ne vodi u nasilje i radikalizaciju ponašanja koje vodi u nasilje. Značajna razlika postoji između kognitivne (stavovi-uvjerenja) i bihevioralne (ponašanje, djelovanje) radikalizacije (Borum, 2011: 2; McCauley, 2012: 297; Neumann, 2013: 873). Velik broj ljudi dijeli radikalne ideje, ali velika većina ne uključuje se u nasilje kako bi ih realizirala (Sageman, 2017: 9). Terorizam je tek krajnja posljedica procesa radikalizacije (Silber and Bhatt, 2007: 16). U ovome smislu biti simpatizer nije isto što i biti terorist. Koncept proturadikalizacije, kao središnji dio ovoga rada, usmjeren je upravo na rane stadije radikalizacije u koje je zahvaćena daleko šira populacija, kada tendencije nasilju još uvijek nisu jasno iskristalizirane.

Klasifikacija uzroka radikalizacije komplementarna je razumijevanju uzroka terorizma. Uzroci ili činitelji radikalizacije mogu se sistematizirati na tri razine: individualne (mikrorazina), grupne (srednja-razina) i društvene (makrorazina) (Schmid, 2013: 18; Lindekilde, 2016: 252). Literatura koja obrađuje fenomen radikalizacije uglavnom je bila usredotočena na individualnu ranjivost te izlaganje i mobilizaciju radikalnih okruženja (mikro i srednja razina). Daleko manje pažnje davano je činiteljima na višim društvenim i političkim razinama (makrorazini). U ovome kontekstu značajno je primijetiti kako su programi intervencije na makrorazini slabo ili nikako razvijani.

Radikalizacija ne nastupa naglo, nego je treba promatrati kao proces sastavljen od navedenih faza. Neumann (2008: 4) pitanjem „Što se događa prije nego što bomba pukne?“ ukazuje na nužnost promatranja radikalizacije kao procesa sastavljenoga iz faza. Radikalizacija kao proces razvija se kroz vrijeme i rijetko je iznenadna i nagla (Borum, 2004: 27). Razumijevanje procesa radikalizacije i regrutiranja složena je zadaća jer nema jedinstvenih uzroka ili mehanizama koji su prenosivi od slučaja do slučaja (Ranstorp, 2010: 3). Proces općenito zahtijeva postojanje triju sastojka: pobuđivanje

značajnoga cilja, identifikaciju terorizma (ili sličnoga nasilja) kao odgovarajućega sredstva za postizanje značaja i posvećenost cilju kojim se obezvrjeđuju alternativni ciljevi koji nisu kompatibilni terorizmu (Kruglanski *et al.*, 2014: 74). Put radikalizacije započinje traganjem za osobnim značajem koje motivira daljnju potragu za sredstvom (terorizmom) koje bi moglo ispuniti tu ulogu. Potraga se učvršćuje spoznavanjem i prihvaćanjem ideologije kroz koju se osobna afirmacija želi postići. Radikalizacijski proces može se promatrati kao vid „ideološke injekcije” koji čini pojedinca sklonim prihvatiti radikalna gledišta o određenim pitanjima (Preljević, 2017: 373). Kako bi se preveniralo nasilje, važno je baviti se radikalizmom prije okretanja ekstremizmu i terorizmu odnosno protumjere pomaknuti u što je moguće ranije faze. Vjerojatno najznačajniji problem društvu predstavlja masovna radikalizacija koja podrazumijeva povećan broj onih koji simpatiziraju s terorističkim ciljevima i opravdavaju teroristička sredstva (McCauley, 2012: 298). Fokus intervencijskih politika morao bi biti usmjeren na onemogućavanje omasovljenja radikaliziranih osoba.

U razumijevanju procesa radikalizacije i postojanja teroristom i planiranju intervencijskih programa važno je terorističke organizacije i njihove mreže podrške vizualizirati kroz piramidalnu hijerarhiju. McCauley (2007: 23) ističe važnost razumijevanja piramidalnoga koncepta funkcioniranja terorističkih organizacija, s terorističkom skupinom na vrhu piramide radikaliziranih podržavatelja, odnosno simpatizera. Broj pojedinaca koji se uključuju u terorističko ponašanje daleko je manji od broja ljudi koji usvajaju vjerovanja i stavove koji su konzistentni s terorističkim ideologijama (Braddock, 2019: 4). Aktivni teroristi samo su malena frakcija baze radikaliziranih podržavatelja koji se nalaze na putu postajanja teroristima i šire baze, još uvijek „neradikaliziranih,” simpatizera. Jednostavnom logikom, sužavanjem baze piramide u smislu broja onih koji simpatiziraju terorističke aktivnosti smanjuje se broj onih koji podržavaju terorističku organizaciju. Cijela piramida sužava se prema vrhu, što rezultira manjim brojem potencijalnih regruta, na koncu i članova terorističke organizacije (Slika 1). Intervencijske mjere u ovome smislu nudi koncept proturadikalizacije.

SLIKA 1. Piramidalni koncept mreže podrške terorističke organizacije.

Proturadikalizacija nasuprot deradikalizaciji i dezangažiranju

Iako nerijetko postoje neslaganja, postignut je konsensus između akademske zajednice, državnih dužnosnika i službenika sigurnosnih i obavještajnih agencija prema kojemu, isključivo vojni i sigurnosni pristup, ne samo da nisu u mogućnosti reducirati nasilni ekstremizam i terorizam nego mogu završiti radikaliziranjem većega broja ljudi i tako povećanjem prijetnje nasilnoga aktivizma (El-Said and Harrigan, 2011: 245). U borbi protiv terorizma potrebno je zauzeti širi pristup koji nije usmjeren isključivo na teroristička djela, nego na cijeli niz događaja koji im predstoje. Ideja je poduzeti akciju u što ranijemu stadiju u lancu prema kojemu netko postaje terorist, radije nego poduzimati isključivo represivne mjere kada potencijalni terorist postane aktivan (Buijs, 2009: 435). Potaknuto je traganje za „mekšim,” preventivnim odgovorom, u odnosu na tradicionalnu represivnu koncepciju suzbijanja terorizma.

U posljednje vrijeme suzbijanje terorizma nastoji uvesti koncepte koji idu slijedom djelovanja na činitelje koji izravno ili neizravno utječu na proces postajanja određene osobe teroristom. U tome smislu, promatrano iz prizme stadija u kojemu se nalazi potencijalni/stvarni terorist, najčešće se govori o trima različitim konceptima: deradikalizaciji, dezangažiranju i, nažalost puno rjeđe, proturadikalizaciji. Ova tri koncepta u literaturi često nisu razgraničena, pojmovno se poistovjećuju ili preklapaju, premda je riječ o sasvim različitim pristupima. Kao generički pojam (koji obuhvaća i druga dva) često se koristi pojam deradikalizacije. Distinkcija, premda

nije uvijek jasna, postoji i potrebno je ukazati na nju. Lindekilde (2016: 251) deradikalizaciju jednostavno definira kao obrnuti proces radikalizaciji, kako god ona bila definirana. Köhler (2014: 420) pod konceptom deradikalizacije podrazumijeva proces individualne ili kolektivne kognitivne promjene od kriminalnoga, radikalnoga ili ekstremističkoga identiteta k nekriminalnome ili umjerenome psihološkome stanju. U razgraničenju pojmova deradikalizacije i dezangažiranja većina autora polazi od dihotomije kognitivno (deradikalizacija) – bihevioralno (dezangažiranje). Tako se razlikuju promjena ponašanja od promjene u stavovima i vjerovanjima (Koomen and Van der Pligt, 2016: 234); promjena u vrijednostima i idejama od promjene u ponašanju (Bjørge, 2013: 90); ideološka promjena i odricanje od radikalnih uvjerenja i taktika, od bihevioralne promjene koja podrazumijeva udaljavanje od radikalnih aktivnosti (Lindekilde, 2016: 251); promjene u sustavu vjerovanja koji podržava nasilje od prekida aktivnoga sudjelovanja u nasilju (Kruglanski *et al.*, 2014: 87). Deradikalizaciju se mora snažno razlikovati od dezangažiranja koje se odnosi na čisto bihevioralnu promjenu (Köhler, 2014: 420). Dok dezangažiranje uključuje bihevioralnu promjenu, deradikalizacija implicira, prestanak ili promjenu uvjerenja koji pridonose nasilnoj radikalizaciji ili nasilnome ekstremizmu (Horgan and Braddock, 2011: 164).

Horgan (2014: 140–141) razlikuje fizičko i psihološko dezangažiranje. Fizičko dezangažiranje postoji kada osoba prestaje biti uključena u terorističke aktivnosti, što podrazumijeva potpuni i iznenadni prekid kontakta s pokretom ili postupno opadanje aktivnosti. No, to ne podrazumijeva nužno i opadanje posvećenosti skupini. Često fizičko dezangažiranje iz terorističkih aktivnosti *per se* ne podrazumijeva i promjenu ili reduciranje podrške. Psihološko dezangažiranje postoji kada teroristi mijenjaju svoje stavove i vjerovanja o temeljnome značaju kontinuirane upletenosti i uključivanja, što se može dogoditi u bilo koje vrijeme, od točke ranoga uplitanja, kasnije u procesu ili čak za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne. Horgan povlači paralelu ovoga koncepta s kriminologijom koja razlikuje primarno odustajanje od sekundarnoga odustajanja. Primarno odustajanje odnosi se na čin zaustavljanja izvršenja kaznenih djela, dok sekundarno odustajanje podrazumijeva dugoročniji proces koji uključuje promjenu stavova i vrijednosnoga sustava čime se odbacuju ili ponovno procjenjuju okolnosti koje su ranije djelovale podržavajuće za uključivanje u kriminalitet.

Nasuprot dezangažiranju i deradikalizaciji koje su usmjerene na pojedince uključene u terorističke organizacije ili one radikalizirane na putu postajanja teroristom nalazi se proturadikalizacija koja je usmjerena na širu populaciju simpatizera, čak društvo u cjelini (Slika 2). Proturadikalizacija je paket vladinih politika i mjera

dizajniranih i implementiranih s ciljem prevencije radikalizacije mladih ili drugih ranjivih skupina i zajednica u vlastitoj domovini (El-Said, 2015: 10).

SLIKA 2. Sfere djelovanja proturadikalizacije, deradikalizacije, dezangažiranja.

Verdegaal i Haanstra (2017: 3-4) u kontekstu prevencije radikalizacije razlikuju generičku prevenciju, koja je na neizravan način usmjerena na sve mlade ljude, ciljane prevenciju, koja smjera doseći mlade osobe koje pokazuju tendenciju radikalizacije ili su zainteresirane za antidemokratske ili ekstremističke ideologije, kao i mlade koji su već bili u kontaktu s ekstremističkim skupinama, te indiciranu prevenciju, koja cilja mlade koji su se već uključili u ekstremističke skupine i koji bi ih možda htjeli napustiti. Ova tri pristupa prevenciji na najbolji način opisuju distinkciju ponuđenih koncepata. Generička prevencija u biti je proturadikalizacija, koncept usmjeren na najširu populaciju. Ciljana prevencija je deradikalizacija, koncepcija koja se odnosi na mlade koji pokazuju tendenciju radikalizacije, a dezangažiranje je indicirana prevencija usmjerena na osobe koje su već prešle u sferu biheavioralnoga, odnosno uključivanja u terorističke organizacije. Ciljana i indicirana prevencija specijalne su prevencije usmjerene na pojedince u smislu sprečavanja ponavljanja društveno negativnih ponašanja, dok je generička prevencija temeljno generalna, tj. usmjerena na cijelu populaciju u smislu odvratanja od usvajanja društveno negativnih ponašanja.

Programi intervencije protiv radikalizacije

U akademskoj i stručnoj javnosti široko je rasprostranjena neispravna pretpostavka kako svi deradikalizacijski programi uključuju pokušaje reorijentiranja ideoloških pogleda i stavova (Horgan and Braddock, 2011: 164). Imajući u vidu kako promjena stava ne znači i promjenu ponašanja, deradikalizacija se mora promatrati kao daleko šira aktivnost. U tome smislu programi deradikalizacije raznovrsni su i uključuju:

- reduciranje broja aktivnih terorista
- reduciranje nasilja i viktimizacije
- reorijentiranje ideoloških pogleda i stavova
- resocijalizaciju bivših članova
- prikupljanje obavještajnih podataka i dokaza
- korištenje bivših terorista (pokajnika) u smislu „graditelja“ mišljenja i stavova
- sijanje razdora unutar terorističkoga miljea
- pružanje izlaza iz terorizma i „podzemnoga“ života
- reduciranje ovisnosti o represivnim sredstvima i povećano korištenje humanijih sredstava u protuterorizmu
- reduciranje ekonomskih i društvenih troškova držanja u zatvoru većega broja terorista i
- povećanje legitimiteta djelovanja vlade odnosno državnih agencija (Bjørgero and Horgan, 2009 prema Horgan and Braddock, 2011: 163–164)

U planiranju preventivnih mjera i programa nužno je razumijevanje procesa i činitelja radikalizacije. Samo razumijevanjem različitih procesa i puteva radikalizacije mogu se identificirati potencijalne preventivne intervencije za ometanje procesa radikalizacije i uspostavljanje procesa dezangažiranja (Bjørgero, 2011: 278). Za razvoj djelotvornih strategija deradikalizacije potreban je cjelovit uvid u procese ideološke radikalizacije, regrutiranja u terorističke organizacije i navođenja na nasilje (Azinović, 2012: 22).

Politike suprotstavljanja radikalizaciji sastoje se od dvaju stupova: preventivnih mjera kao preduvjeta za ojačavanje imuniteta društva i represivnih mjera usmjerenih na žarišta radikalizacije i pojedinačne slučajeve (Buijs, 2009: 435–436). Uspješna borba protiv nasilnoga ekstremizma pretpostavlja uravnotežen pristup između represivnih strategija i istraživanja motivacije i uzroka za uključivanje ili davanje potpore nasilnim ekstremističkim organizacijama (Fenstermacher, Leventhal and Canna, 2011: 9). U ovome smislu potrebno je poznavati društvenu okolinu iz koje može izbijati ekstremizam; vrstu ugnjetavanja koja predodređuju osobe na uključivanje u

nasilne ekstremističke organizacije; načine na koje ideologije, mediji, narativi potiču, radikaliziraju, mobiliziraju, indoktriniraju; društvenu dinamiku, mogućnosti i resurse nasilnih organizacija i temeljne motivacije pojedinaca za uključivanje u ekstremističke organizacije.

Bitno je bilo prepoznati zatvorske sustave kao jedne od glavnih „avenija radikalizacije“ (Cilluffo, Cardash and Whitehead, 2007: 114). U skladu s tim kao protumjere pokrenuti su određeni programi deradikalizacije i sprečavanje širenja radikalizacije unutar zatvora. Od 2005. godine poduzet je čitav niz deradikalizacijskih intervencija u zatvorskim okruženjima. Ovi programi imali su za cilj pomaganje u reduciranju rizika od recidivizma među terorističkom populacijom. Sastojali su se od serije preklapajućih aktivnosti, od religijskoga savjetovanja do profesionalnoga osposobljavanja. Problem ovih programa upitnost je učinkovitosti jer su rijetko bili predmet formalnih evaluacija (Horgan, 2014: 147). Dobar primjer mjera deradikalizacije u zatvorskim sustavima program je Jemenskoga odbora za dijalog, koji je razvijen nakon bombaškoga napada na brod Limburg (Braddock, 2014: 63–64). Program koji je razvijen zvao se program reobrazovanja, a počivao je na temeljnim stupovima islama: *Kur'anu*, sunetu i hadisima. Pet vjerskih učenjaka činilo je Jemenski odbor za religijski dijalog koji je otvoreno pozivao militante u zatvorima na debatu u kojoj će koristiti *Kur'an* kako bi opravdali napade na civile. U debatama je sudjelovalo od pet do sedam militantata. Nakon nekoliko tjedana debata zatvorenici koji su se odrekli korištenja nasilja ili članstva u terorističkim skupinama otpušteni su. Nadalje, ponuđen im je program edukacije kako bi stekli uvjete za zapošljavanje.

U pozitivnome smislu Braddock (2014: 65) ističe i deradikalizacijski program Saudijske Arabije koji je započet nakon terorističkih napada u stambenim blokovima u Riadu. Ovaj program usmjeren je na radikalizirane osobe koje su simpatizirale i davale kognitivnu podršku terorističkim akcijama. Program se sastojao od otvorenoga dijaloga, psihološkoga savjetovanja i evaluacije. Primarne mete programa oni su koji su iskazivali stavove konzistentne s radikalnim ideologijama, ali se još uvijek nisu izravno uključili u terorističke aktivnosti. U sličnu kontekstu Vidino (2011: 108) je analizirao ulogu nenasilnih islamista u procesu radikalizacije i otvorio pitanje mogu li oni postati partneri vlada u aktivnostima protiv radikalizacije. U ovome smislu naglašava pristup Danske sigurnosne službe (PET), koja smatra kako nenasilni islamisti mogu na najbolji način utjecati na stavove mladih osoba koje se nalaze u procesu radikalizacije da nastave u nenasilnome smjeru.

Problem programa deradikalizacije i dezangžiranja jest izostanak kvalitetne evaluacije učinaka. Mastroe i Szmania (2016: 1) analizirale su 43 istraživanja koja su

pojedinačno evaluirala programe prevencije borbe protiv nasilnoga ekstremizma. Evaluacije postojećih programa dezangaziranja i deradikalizacije tipično su pružale podatke o broju sudionika programa uz izostanak procjene povratništva u radikalizirana okruženja i terorističke organizacije. Dakle, pojedinačni ili ukupni učinak programa vrlo je teško ocijeniti. S druge strane, istraživanja koja su se odnosila na podršku otpornosti zajednice kroz inicijative koje promoviraju dijalog između zajednica (proturadikalizaciju) bila su obećavajuća, premda su kritičari ukazivali na važnu, ali ponekad neutemeljenu zabrinutost mogućega stigmatiziranja zajednica kroz ovakve napore. Dakle, daleko širu perspektivu nude koncepti proturadikalizacije usmjereni na zajednicu. Bhui i sur. (2014: 2) ipak smatraju kako je malo empirijskih istraživanja bilo provedeno u ranim stadijima radikalizacije.

Programi deradikalizacije koji su isključivo vezani za ciljanu i indiciranu populaciju važni su i nezaobilazni, ali krupna metodološka pogreška isključivo je usmjerenje na osuđene teroriste i radikalizirane pojedince koji se kreću putem terorizma. Fokus je potrebno proširiti na programe proturadikalizacije, odnosno osnaživanje zajednice iz koje bi teroristi mogli izroniti (Schmid, 2013: 50). Preventivne intervencije trebaju remetiti fazu predradikalizacije pojedinaca, odnosno razdoblje u kojemu osobe tek započinju razvijati simpatije prema ekstremističkim idejama ili terorističkim pokretima, još uvijek bez ikakva izravnog uključivanja (Bhui, Warfa and Jones, 2014: 1). Na području proturadikalizacije „otpornost zajednice“ postala je ključna perspektiva koja podrazumijeva napore za ojačavanje protektivnih resursa i reduciranje mogućnosti radikalizacije u zajednicama (Lindekilde, 2016: 255).

Parcijalna promjena fokusa s deradikalizacije zatvorenika prema preventivnome radu u zajednicama iz kojih mogu dolaziti budući teroristi važan je iskorak (Schmid, 2013: 50). U Dvostranačkome političkom centru Sjedinjenih Američkih Država prepoznali su kako proturadikalizacija djeluje prije razvoja negativnih tendencija. Ona nastoji prevenirati od radikalizacije pripadnike neradikaliziranoga dijela populacije bez korištenja teških sredstava prinude i represije koja mogu biti kontraproduktivna. U ovome smislu Schmid ističe kako su u Centru definirali ciljeve proturadikalizacije usmjerene na tri središta u dinamici procesa radikalizacije, odnosno protiv ugnjetavanja, protiv ideologije i protiv mobilizacije.

Sveobuhvatan program prevencije radikalizacije proveden je u Singapuru. Program obuhvaća tri prstena deradikalizacije (Ramakrishna, 2014: 202-205). Unutarnji prsten usmjeren je na zatvorenike kroz rehabilitacijski proces vođen protuideološkim pristupom. Vanjski prsten usmjeren je na obitelj (uglavnom supruge) i prijatelje zatvorenika. Krajnji vanjski prsten odnosi se na širu zajednicu. Aktivnosti u

krajnjemu vanjskom prstenu provedene su u školama, klubovima mladih i organizacijama u zajednici, a sačinjavale su ih serije razgovora, radionica, seminara i konferencija na kojima se raspravljalo o pitanjima globalnoga terorizma, pogrešna tumačenja ideologije odnosno odgovora na radikalne ideologije i protuterorističkim mjerama. Program je imao daljnju evoluciju. Službene instance prepoznale su važnost kreiranja dodatnih društvenih mehanizama usmjerenih na potkopavanje propagandnih poziva nasilnih ekstremista kroz kreiranje i ohrabivanje ujedinjene i tolerantne zajednice. Program je dao značajne rezultate i predstavlja širu perspektivu u odnosu na većinu diskusija o rehabilitaciji.

Pojedinačni dokazani aspekti uzročnosti terorizma važan su temelj za planiranje preventivnih programa. Schwartz i sur. (2009: 551) u središte prirode terorizma stavljaju identitet, pa u skladu s tim sugeriraju kako bi tehnike za reduciranje prijetnje terorizma morale biti povezane s identitetom kroz promoviranje interakcija između različitih identiteta. Imajući u vidu da terorizam uključuje aspekte identiteta na kulturnoj, socijalnoj i osobnoj razini, postoji mogućnost da se intervencije isporuče na sve tri razine u obliku prevencije oblikovanja identiteta koji potiču širenje terorizma i reduciranja atraktivnosti terorističkih ideologija. Veenkamp i Zeiger (2015: 153) ističu važnost socijalizacijskih agenata, obitelji i zajednice, odnosno obrazovanja mladih u prevenciji nasilnoga ekstremizma i terorizma. Prva potencijalna intervencija za mlade osobe moguća je kroz formalne obrazovne institucije i organizacije u osnovnome, srednjemu obrazovanju i višim obrazovnim razinama. Globalna strategija protuterorizma Ujedinjenih naroda adresirala je obrazovanje u prvi stup, prema kojoj učinkovita protuteroristička strategija podrazumijeva promoviranje kulture mira, pravde i etničke, nacionalne i religijske tolerancije i uvažavanja kroz obrazovne programe i osvještavanje cijeloga društva. Drugi potencijalni mehanizam za intervencije usmjerene protiv nasilnoga ekstremizma odnosi se na doseg do mladih ranjivih pojedinaca preko njihovih obitelji i zajednica. Kritičnu ulogu imaju majke, očevi, braća i sestre te društvene mreže kao vodič vrijednosti i tradicija, naročito u oblikovanju svjetonazora djece i mladih, jednako u ranoj dobi prije kao i za vrijeme formalnoga obrazovanja. El-Said i Barrett (2011: 201) ističu važnost načina na koji percipiramo i razumijemo terorizam u planiranju i procjeni uspjeha i dosega protumjera. U tome smislu opažanje terorizma sa stajališta religije može pogrešno voditi isključivoj primjeni strategija temeljenih na teološkome pristupu, a koje su lišene političkoga, ekonomskoga ili društvenoga sadržaja važnoga za rješenje problema. Slično, promatranje terorizma isključivo sa stajališta socio-ekonomskih činitelja može ignorirati važne političke aspekte problema. Guidère (2012: 144) naglašava važnost tzv. kulturološkoga

obavještajstva¹ u planiranju programa intervencije. U ovome smislu razumijevanje povijesti odnosa između skupina i analiza trenutačne situacije u kakvoj se nalaze može dovesti do razvoja kvalitetnih intervjcijskih politika. El-Said i Barrett (2011: 224) također navode kako je veza između izostanka ljudskih prava i nasilnoga ekstremizma široko priznata. Da bi strategije deradikalizacije i dezangažiranja bile učinkovite, moraju imati multirazinski, odnosno multidimenzionalni pristup koji uključuje priznavanje ljudskih prava i prava manjina.

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, Ministarstvo sigurnosti i Vijeće ministara izradili su četiri strategije za prevenciju i borbu protiv terorizma. Iako se u samome nazivu strategija na prvome mjestu nalazi prevencija, prve dvije strategije (2006. – 2009. i 2010. – 2013.) gotovo da nisu imale nikakvih preventivnih mjera i ciljeva te su se pretežno usredotočivale na sigurnosno-represivni pristup (*Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021. – 2026.*, 2022). Naredna Strategija za razdoblje 2015. – 2020. kao jedan od četiri podcilja, uz predviđene mjere indicirane prevencije, jasno postavlja i generalnu prevenciju u kojoj se naglasak stavlja na otklanjanje uzroka koji mogu voditi nasilnomu ekstremizmu i terorizmu, u suradnji s nevladinim sektorom. U tome smislu važno mjesto zauzima i promoviranje tolerancije kroz kurikule obrazovnih institucija. Jačanje uloge društvenih korektiva od obitelji, preko socijalnih službi, pa do obrazovnih i drugih službi predstavlja ključan element ovoga procesa (*Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma za period 2015.-2020.*, 2015). Tek je aktualna Strategija za razdoblje 2021. – 2026. posvetila dovoljno pažnje generalnoj prevenciji kao temeljnome stupu ukupne borbe protiv terorizma u sklopu koje važne mjere uključuju aktivnosti promoviranja vrijednosti demokracije, ravnopravnosti spolova, vladavine prava, tolerancije, dijaloga i razvoja kritičkoga mišljenja kroz specifične edukativne, nastavne i izvannastavne programe za mlade. Propisanim mjerama nije zanemarena indicirana prevencija u smislu ranoga prepoznavanja i odvrćanja ranjivih osoba i skupina od nasilnoga ekstremizma i terorizma kroz unaprjeđenje kapaciteta obrazovnih ustanova, socijalne zaštite i zaštite mentalnoga zdravlja na prepoznavanju i pružanju intervencije osobama u riziku, mladima i marginaliziranim skupinama (*Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021. – 2026.*, 2022).

Zaključno, Schmid (2013: 57–58) nudi više preporuka za suprotstavljanje radikalizaciji među kojima su:

¹ *Engl. cultural intelligence.* Autor pod ovim pojmom podrazumijeva analizu etničkih, socioloških, političkih, gospodarskih ili demografskih podataka radi boljega shvaćanja i razumijevanja kulturoloških obilježja i povijesnih, psiholoških, bihevioralnih i operativnih obilježja promatrane skupine.

- propagiranje i demonstriranje dobre vladavine
- jačanje snažnoga osjećaja pravednosti sudskoga i političkoga sustava
- poticanje dijaloga i suradnje sa zajednicama imigranata i njihovim vjerskim institucijama
- ojačavanje društvenoga zajedništva kroz integraciju članova imigrantskih zajednica
- ojačavanje otpornosti imigrantskih zajednica na ekstremističke narative
- osvještavanje vlade i medija o verbalnoj i neverbalnoj retorici
- neutraliziranje ekstremističke indoktrinacije i borba protiv govora mržnje
- suprotstavljanje ekstremističkim narativima na internetu kroz „sukob“ ideja, a ne jednostavno gašenje *web*-stranica itd.

Sve navedene preporuke imaju proturadikalizacijski karakter i usmjerene su na široku populaciju izloženu radikalnim utjecajima. Evidentna je nužnost promjene paradigme prevencije terorizma, odnosno širenje pristupa na fazu predradikalizacije.

Perspektiva ponuđenih koncepata umjesto zaključka

Terorizam je akt nasilja s fatalnim posljedicama za društvo. Osim primarnih žrtava terorizma, strada i društvo u cjelini uvlačenjem psihoze straha i polarizacijom i razdiranjem društva po sastavnim elementima. Terorizam čine ljudi koji su se pod utjecajem različitih činitelja radikalizirali u ideološkome smislu. Radikalizacija je proces postajanja teroristom sastavljen iz ranije navedenih faza. S ciljem prevencije terorizma razvijani su koncepti:

1. dezangažiranja – udaljavanja osobe uključenih u terorizam od terorističkih aktivnosti
2. deradikalizacije – promjene stavova i uvjerenja osoba koje aktivno podržavaju terorističke akcije, ciljeve i skupine, ali se još nisu uključili u terorističke aktivnosti i
3. proturadikalizacije – utjecaja na širu populaciju, prvenstveno na simpatizere, s ciljem preveniranja usvajanja radikalnih uvjerenja.

Koliko su uspješni pojedini koncepti prevencije radikalizacije postoje različita mišljenja. Horgan (2005: 135) ističe kako je na pitanje „zašto ljudi napuštaju terorizam?“ jednako konceptualno i pragmatično teško za odgovoriti kao i na pitanje „zašto ljudi postaju teroristi?“. Fenstermacher i sur. (2011: 27) ističu kako je deradikalizacija, odnosno promjena uvjerenja, teška i relativno rijetka, dok dezangažiranje može dati rezultat. Horgan (2009: 141) je nešto drugačijega stajališta i navodi kako dezangažiranje može biti postupno kao i proces inicijalnoga uplitanja, a može imati

i različit uspjeh. Također, dezangažiranje ne podrazumijeva kako za jednom dezangažiranoga teroristu ne postoji budući rizik od reangažiranja. Prema Vidinu (2011: 109) radikalizacija je visoko individualizirano i nepredvidivo putovanje. U skladu s tim, ljudi su u mogućnosti opirati se radikalnim ideologijama do opsega vlastitoga štita otpornosti (Doosje *et al.*, 2016: 82). Štit otpornosti može djelovati i povratno. Kada su već radikalizirani, pojedince štit otpornosti čini manje osjetljivim na pokušaje deradikalizacije. Köhler (2014: 421) zaključuje kako proces deradikalizacije nije jednosmjernan ni nepovratan. Uspješna deradikalizacija često je povezana za procesom deetiketiranja bivših ekstremista, zapošljavanjem, obrazovanjem, osobnim vezama, reevaluacijom osobe uključujući ideologiju kao važan aspekt, promjeni narativa i percepciji „zasluženoga” iskupljenja.

Iz navedenoga jasno se može postaviti pitanje pružaju li programi deradikalizacije i dezangažiranja dovoljan odgovor. Je li uopće moguća i izvediva deradikalizacija ili je svrsishodnije baviti se radikalizmima različitih tipova prije nego što se uopće pojave?

Borum (2004: 54–55) područje ranjivosti terorističkih skupina vidi u široj populaciji koja pruža značajnu i instrumentalnu potporu teroristima ili simpatizira s njihovim ciljevima. Terorističke skupine moraju uzimati u obzir reakcije „klijentele” prilikom donošenja odluka o metama, taktikama i strategiji koju provode, što može ohrabriti ili inhibirati određene vrste aktivnosti. Promjene u stavovima simpatizera i podržavatelja mogu voditi i do promjena u organizacijama. Preljević (2017: 373) ističe kako je proturadikalizacija puno korisnija od deradikalizacije ako se provodi pažljivo. Proturadikalizacija je usmjerena na prevenciju radikalizacije novih pojedinaca, čime se iskorjenjuju terorizam i nasilni radikalizam. Deradikalizacija i proturadikalizacija usmjerene su na pojedince i/ili skupine koje inspiriraju i motiviraju nasilne ideologije. Na donositeljima odluka je hoće li primijeniti mjere na suzbijanju kognitivnoga ili bihevioralnoga radikalizma ili obadvoje.

Iz izložene diskusije mogu se izvesti dva načelna zaključka. Prvo, proturadikalizacija nije koncept postavljen nasuprot deradikalizacije i dezangažiranja, nego je riječ o širenju pristupa. Deradikalizacija i dezangažiranje, bez obzira na to što su preventivni koncepti u smislu sprečavanja terorizma, ipak se mogu promatrati kao reaktivni, jer su usmjereni na pojedince/skupine koji već pokazuju radikalne tendencije ili radikalno ponašanje. Proturadikalizacija, s druge strane, proaktivni je pristup usmjeren na širu zajednicu u smislu sprječavanja usvajanja radikalnih ideja kao ranoga stadija u procesu radikalizacije. Drugo, proturadikalizacija kao koncept većinom nije dovoljno integrirana ili nije dovoljno razrađena u postojećim strategijama prevencije i borbe protiv terorizma. U zemljama gdje je integrirana, naročito u etnički i vjerski

heterogenim zemljama poput Singapura, pokazala se kao vrlo značajan alat ukupnoga suprotstavljanja terorizmu. Terorizam kao strategija po izboru za vođenje konflikta ovisi o članstvu organizacije. Smanjena mogućnost regrutiranja u terorističke organizacije, uz druge mjere koje se provode, može izravno voditi sniženoj opasnosti od terorizma. Stoga se koncept proturadikalizacije snažno preporučuje za bilo koje društvo s izraženim unutarnjim konfliktom, bez obzira na to je li riječ o konfliktnome, postkonfliktnome ili predkonfliktnome društvu. Pri tome se programi deradikalizacije i dezangažiranja ne smiju zanemariti niti zapostaviti.

Na kraju, na pitanje iz naslova, mogu li koncepti generalne prevencije poput proturadikalizacijskih programa dovesti do suzbijanja terorizma, može se dati samo pozitivan odgovor. Radikalizaciju treba promatrati kao tipičnu virusnu infekciju u medicinskom smislu. Osobe koje dolaze u dodir s njom inficiraju se ako nemaju dovoljno snažan imunitet. U tome smislu aktivnosti deradikalizacije i dezangažiranja aktivnosti su liječenja već zaraženih osoba. Ovisno u kojemu se stadiju infekcije nalaze, rezultati liječenja mogu biti pozitivni ili negativni. S druge strane, proturadikalizacijska mjera cijepljenje je društva kako bi se izgradio kolektivni imunitet i zaustavilo širenje zaraze. Cijepljenje je svakako dobro uraditi prije izbijanja epidemije/pandemije.

LITERATURA:

- Azinović, V. (2012) *Uvod u studije terorizma*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Bećirević, E. (2016) *Salafism vs. Moderate Islam: A Rhetorical Fight for the Hearts and Minds of Bosnian Muslims*. Sarajevo: Atlantic Initiative. Dostupno na: <http://www.helsinki.org.rs/doc/Edina%20Becirevic%20-%20Salafism%20vs.%20Moderate%20Islam.pdf> (Pristupljeno: 11 February 2019).
- Berger, J.M. (2016) 'Making CVE Work: A Focused Approach Based on Process Disruption', *Terrorism and Counter-Terrorism Studies* [Preprint]. Dostupno na: <https://doi.org/10.19165/2016.1.05>.
- Beutel, A.J. (2007) *Radicalization and Homegrown Terrorism in Western Muslim Communities: Lessons Learned for America*. Bethesda, MD: Minaret of Freedom Institute, p. 16.

- Bhui, K., Warfa, N. and Jones, E. (2014) 'Is Violent Radicalization Associated with Poverty, Migration, Poor Self-Reported Health and Common Mental Disorders?', *PLoS ONE*, 9(3).
- Bjørgo, T. (2011) 'Dreams and disillusionment: engagement in and disengagement from militant extremist groups', *Crime Law Soc Change*, 55, pp. 277–285.
- Bjørgo, T. (2013) *Strategies for Preventing Terrorism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bjørgo, T. and Horgan, J. (2009) *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Perspectives*. London: Routledge.
- Borum, R. (2004) *Psychology of Terrorism*. Tampa: University of South Florida.
- Borum, R. (2011) 'Rethinking Radicalisation', *Journal of Strategic Security*, 4(4), pp. 1–6.
- Braddock, K. (2014) 'The Talking Cure? Communication and Psychological Impact in Prison De-Radicalisation Programmes', in A. Silke (ed.) *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical Issues in Management, Radicalisation and Reform*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, pp. 60–74.
- Braddock, K. (2019) 'A Brief Primer on Experimental and Quasi-Experimental Methods in the Study of Terrorism', *ICCT Policy Brief*, p. 21. Dostupno na: <https://doi.org/10.196165/2019.2.01>.
- Buijs, F.J. (2009) 'Muslims in the Netherlands: Social and Political Developments after 9/11', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(3), pp. 421–438.
- Cilluffo, F.J., Cardash, S.L. and Whitehead, A.J. (2007) 'Radicalization: Behind Bars and Beyond Borders', *The Brown Journal of World Affairs*, XIII(2), pp. 113–122.
- Crenshaw, M. (2000) 'The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century', *Political Psychology*, 21(2), pp. 405–420.
- Doosje, B. *et al.* (2016) 'Terrorism, Radicalization and De-radicalization', *Current Opinion in Psychology*, (11), pp. 79–84.
- El-Said, H. (2015) *New Approaches to Countering Terrorism*. London: Palgrave Macmillan.
- El-Said, H. and Barrett, R. (2011) 'Radicalisation and Extremism that Lead to Terrorism', in J. Harrigan and H. El-Said (eds) *Globalisation, Democratisation*

and Radicalisation in the Arab World. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 199–235.

- El-Said, H. and Harrigan, J. (2011) 'In Search of a Deradicalisation Strategy', in J. Harrigan and H. El-Said (eds) *Globalisation, Democratisation and Radicalisation in the Arab World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fenstermacher, L., Leventhal, T. and Canna, S. (eds) (2011) *Countering Violent Extremism: Scientific Methods & Strategies*. Fort Belvoir, VA: Defense Technical Information Center. Dostupno na: <https://doi.org/10.21236/ADA552480>.
- Guidère, M. (2012) *Novi teroristi*. Zagreb: Alfa.
- Horgan, J. (2005) *The Psychology of Terrorism*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Horgan, J. (2009) *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Horgan, J. (2014) *The Psychology of Terrorism: Revised and Updated Second Edition*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Horgan, J. and Braddock, K. (2011) 'Evaluating the Effectiveness of De-Radicalization Programs: Towards a Scientific Approach to Terrorism Risk Reduction', in L. Fenstermacher, T. Leventhal, and S. Canna (eds) *Countering Violent Extremism: Scientific Methods & Strategies*. Fort Belvoir, VA: Defense Technical Information Center.
- Köhler, D. (2014) 'Deradicalization', in *The Routledge International Handbook on Hate Crime*. London: Routledge.
- Koomen, W. and Van der Pligt, J. (2016) *The Psychology of Radicalization and Terrorism*. London, New Delhi: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Kruglanski, A.W. *et al.* (2014) 'The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism', *Advances in Political Psychology*, 35(1), pp. 69–93.
- Lindekilde, L. (2016) 'Radicalization, De-Radicalization, and Counter-Radicalization', in *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. London: Routledge.
- Maskaliūnaitė, A. (2015) 'Exploring the Theories of Radicalization', *International Studies - Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, 17(1), pp. 9–26.

-
- Mastroe, C. and Szmania, S. (2016) *Surveying CVE Metrics in Prevention, Disengagement and Deradicalization Programs: Report to the Office of University Programs, Science and Technology Directorate, U.S. Department of Homeland Security*. College Park, MD: START.
 - McCauley, C. (2007) 'Psychological Issues in Understanding Terrorism and the Response to Terrorism', in B. et al Bongar (ed.) *Psychology of Terrorism*. New York: Oxford Univeristy Press.
 - McCauley, C. (2012) 'Testing Theories of Radicalization in Polls of U.S. Muslims', *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 12(1), p. 296—311.
 - McCauley, C. and Moskalenko, S. (2011) *Friction: How Radicalization Happens to Them and Us*. New York: Oxford Univeristy Press, Inc.
 - Neumann, P.R. (2008) 'Introduction', in P.R. Neumann (ed.) *Perspectives on Radicalization and Political Violence*. London: International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence, pp. 3–8.
 - Neumann, P.R. (2013) 'The Trouble with Radicalization', *International Affairs*, 89(4), pp. 873–893.
 - Post, J.M. (2005) 'The Psychological and Behavioral Bases of Terrorism: Individual, Group and Collective Contributions', *International Affairs Review*, 14(2), pp. 195–204.
 - Post, J.M. (2006) 'The Psychological Dynamics of Terrorism', in *The Roots of Terrorism*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group, pp. 17–28.
 - Preljević, H. (2017) 'Preventing Religious Radicalization in Bosnia and Herzegovina: The Role of the BiH Islamic Community', *Journal of Muslim Minority Affairs*, 37(4), pp. 371–392.
 - Ramakrishna, K. (2014) 'The "Three Rings" of Terrorist Rehabilitation and Counterideological Work in Singapore: A decade on', in A. Silke (ed.) *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical Issues in Management, Radicalisation and Reform*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
 - Ranstorp, M. (ed.) (2010) *Understanding Violent Radicalisation Terrorist and Jihadist Movements in Europe*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.
 - 'Resolution 1373' (2001). UN Security Council.
 - Roy, O. (2017a) *Džihad i smrt*. Novi Sad: Akademska knjiga.

- Roy, O. (2017b) 'Who are the new jihadis?', *The Guardian*, 13 April. Dostupno na: <http://www.theguardian.com/news/2017/apr/13/who-are-the-new-jihadis> (Pristupljeno: 6 September 2018).
- Sageman, M. (2008) *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.
- Sageman, M. (2017) *Turning to Political Violence: The Emergence of Terrorism*. Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.
- Schmid, A.P. (2013) 'Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review', *Terrorism and Counter-Terrorism Studies* [Preprint]. Dostupno na: <https://doi.org/10.19165/2013.1.02>.
- Schwartz, S.J., Dunkel, C.S. and Waterman, A.S. (2009) 'Terrorism: An Identity Theory Perspective', *Studies in Conflict & Terrorism*, 32, pp. 537–559.
- Silber, M.D. and Bhatt, A. (2007) *Radicalization in the West: The Homegrown Threat*. New York: New York City Police Department.
- 'Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021. – 2026.' (2022). Vijeće ministara.
- 'Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma za period 2015.–2020.' (2015). Vijeće ministara.
- Veenkamp, I. and Zeiger, S. (2015) 'Countering Violent Extremism: Program and policy approaches relating to youth through education, families and communities', in M. et. al. Lombardi (ed.) *Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*. Amsterdam: IOS Press BV, pp. 151–163.
- Verdegaal, M. and Haanstra, W. (2017) 'The Role of Youth Work in the Prevention of Radicalisation and Violent Extremism: Ex Post Paper'. Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence. Dostupno na: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-yf-and-c/docs/ran_yf_c_role_youth_work_prevention_radicalisation_violent_extremism_06-07_12_2017_en.pdf (Pristupljeno: 25 March 2019).
- Vidino, L. (2011) 'The Role of Non-Violent Islamists in Radicalization and Counterradicalization: The European Debate', in L. Fenstermacher, T. Leventhal, and S. Canna (eds) *Countering Violent Extremism: Scientific Methods & Strategies*. Fort Belvoir, VA: Defense Technical Information Center, pp. 106–110.

-
- Vidino, L., Marone, F. and Entenmann, E. (2017) *Fear Thy Neighbor - Radicalization and Jihadist Attacks in the West*. Ledizioni Ledi Publishing. Dostupno na: <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/06/FearThyNeighbor-RadicalizationandJihadistAttacksintheWest.pdf> (Pristupljeno: 6 September 2018).
 - Wiktorowicz, Q. (2004) 'Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam', in. *The Roots of Islamic Radicalism*, Yale University.

COUNTER-RADICALIZATION – CAN THE CONCEPTS OF GENERAL PREVENTION LEAD TO SUPPRESSION OF TERRORISM

Abstract

Recent studies on the etiology of terrorism highlight the importance of understanding individual engagement in terrorism as a radicalization process influenced by factors at various levels. Radicalization towards terrorism is not a uniform and linear process, but rather a gradual, composed of stages that are often delineated by the transition from non-violent to violent behaviors, or from cognitive to behavioral stages. In line with these transitions, preventive approaches for cognitive deradicalization of ideological beliefs or behavioral disengagement, i.e. the abandonment of terrorist organizations, have been proposed. Counter-radicalisation as a general prevention approach aimed at influencing the broader population of sympathizers and supporters has largely been overlooked, despite its clear potential and positive outcomes in countries implementing this method of terrorism prevention. By visualizing terrorist organizations as pyramids, simply narrowing the base of the pyramid in terms of sympathizers and supporters of the terrorist organization leads to a shrinking of the entire pyramid towards the top, resulting in a smaller number of potential recruits and ultimately members of the terrorist organization.

Keywords: Terrorism, Radicalization, Deradicalization, Disengagement, Counter-radicalization.